

A nagy őrgébics (*Lanius excubitor*) első bizonyított fészkelése Magyarországon

First confirmed breeding of Great Grey Shrike (*Lanius excubitor*) in Hungary

DR. HADARICS TIBOR

1. Bevezetés

2000 júniusának elején Győr-Moson-Sopron megye délnyugati részén – Újkér határában – frissen kirepült fiókákat etető nagy őrgébics (*Lanius excubitor*) párt figyeltünk meg. A Nomenclator Bizottság a fészkelési adatot elfogadta, így ez a fajnak az első bizonyított költése Magyarországon mai határain belül.

2. A nagy őrgébics fészkelőterülete

A nagy őrgébics holarctikus elterjedésű madárfaj, hét eurázsiai és két amerikai alfajjal; fészkelőterülete többé-kevésbé egybeesik a tajgaerdők övezetével, de Európában a fenyőlevegyes erdők és a mérsékelt övi lombdők zónájára is kiterjed (Lefranc & Worfok, 1997). Elterjedési területe Euráziában Nyugat- (Franciaország) és Észak-Európától (Skandináv-félsziget) Közép- és Kelet-Európa északi részéin és Szibérián át az Ohotszki-tenger partvidékéig húzódik (Panow, 1983; Lefranc & Worfok, 1997). A Magyarországhoz közeli országok közül Németországban, Ausztriában, Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban Ukrajnában és Romániában fészkel. A teljes európai állomány átlagosan 346 400 pár körülire becsült (Rothaupt & van Nieuwenhuysse, 1997), a legújabb becslések alapján 120 000 és 1 005 100 000 pár, az oroszországi adatok nélkül 20 000 és 51 000 pár közötti (Heath et al., 2000). A nagy őrgébics az ún. csökkenő számú fajok kategóriájába tartozik, állománya és költőterületének kiterjedése a legtöbb európai országban csökken (Heath et al., 2000), Svájcban és Ausztria nagy részéről eltűnt fészkelőként, s az állomány Németország déli részein is erősen visszaesett (pl. Baden-Württemberg az 1960-as években 800-1000 párra becsült állományából 1992-re mindössze 50 pár maradt) (Lefranc & Worfok, 1997). Az 1990-es években Németországban 1900-2300 pár (Kowalski, 1993), Csehországban 1000-2000 pár (Šťastný et al., 1996), Szlovákiában 500-1000 pár (Murin et al., 1994), Lengyelországban 2000-6000 pár (Heath et al., 2000), Ukrajnában 900-1200 pár, Romániában 1000-3000 pár (Heath et al., 2000), Ausztriában (Alsó-Ausztria) alig több mint 30 pár fészkel (Berg, 1997).

3. A nagy őrgébics magyarországi előfordulása

A nagy őrgébics hazánkban rendszeres és elég gyakori téli vendég, nyílt területek bokrainak és fáinak csúcsán, villanyoszlopokon és -vezetéseken októbertől márciusig gyakran láthatók többnyire magányos példányok (Rékási, 2000). Beretz & Keve (1974) szerint október előtt ritkán érkezik, március végével pedig távozik hazánkba, két augusztusi és egy áprilisi adatot említenek. Andrési (1988) az 1974 és 1982 közötti 496 publikált adatának feldolgozása során az előfordulások havi megoszlását a következők taláta: július 1 (0,2%), augusztus 3 (0,6%), szeptember 18 (3,6%), október 67 (13,5%), november 92 (18,6%), december 68 (13,7%), január 108 (21,8%), február 69 (13,9%), március 58 (11,7%), április 11 (2,2%), május 1 adat (0,2%). Míg ezen megállapítások szerint a legtöbb előfordulás januárból és novemberből származik, addig Rékási (2000) az 1988-ig összegyűlt 1378 adat elemzése alapján a legtöbb előfordulást novemberben és októberben taláta: július 1 (0,1%), augusztus 4 (0,2%), szeptember 37 (2,7%), október 257 (18,7%), november 270 (19,6%), december 196 (14,2%), január 247 (17,9%), február 177 (12,8%), március 163 (11,8%), április 25 (1,8%), május 1 adat (0,1%). A Tűzok adatbázisában 1995 júliusa és 2001 júniusa közötti időszakból (tehát tulajdonképpen hat téli időszakból) származó 2736 adat havi megoszlása a következő: július 1 (0,0%), augusztus 6 (0,2%), szeptember 159 (5,8%), október 634 (18,7%), november 479 (23,2%), december 411 (15,0%), január 408 (14,9%), február 397 (14,5%), március 219 (8,0%), április 21 (0,8%), május 1 adat (0,0%). Ezen adatokból megállapítható, hogy a madarak szeptember közepe után érkeznek (a 159 szeptemberi adatból csak 15 származik a hónap első feléből), a legtöbb adat októberből és novemberből való, a megfigyelések száma már novembertől fokozatosan csökken, aminek oka, hogy a madarak az időjárás egyre zordabbra fordulásával nyilván kicsit délebbre húzódnak (a megfigyelések számának csökkenésében feltehetően a madarak egy részének elpusztulása is közrejátszik). A tél folyamán a fiatal madarak egy része valószínűleg elpusztul, így tavasszal már kisebb az északi irányban hazánkban átvonulóik száma, de a kevesebb tavaszi megfigyelésnek az is oka lehet, hogy a tavaszi vonulás sokkal gyorsabb, a madarak egy-egy helyen kevesebbet időznek, így ritkábban kerülnek szem elé.

A nagy őrgébics fészkelése hazánk mai határain belül korábban még soha nem volt bizonyítva (Beretz & Keve, 1974). Wurga (1926) szerint szórványos és aránylag ritka fészkelő, mai határainkon belül ő maga csak egyszer, 1893 nyarán találta fészkelve Máriaremete (Budapest, Pesthidegkút) közelében, ezt az adatot azonban a későbbiekben sem Beretz & Keve (1974), sem a Nomenclatorok (Keve, 1960, 1984) nem említik. Schenk (1929) szerint az Alföldön szórványosan fészkel, sőt a Dunántúlon is akadtak fészkelők, Schenk ezen megállapításának helyességére azonban semmiféle más irodalmi adat nem utal. 1953 szeptemberében Nagylózson egy öreg madártól eleséget kérő fiatalot figyeltek meg (Smuk, 1955), valószínűleg egy kései kelésű fiatal vonult együtt az egyik szülővel, bár a faj költés utáni szokásainak ismeretében nem zárható ki a közelben való fészkelés sem (az már csak véletlen egybeesés lehet, hogy Nagylózs az általunk talált fészkelőhely 20 km-es körzetében van). 1956 májusában többször figyeltek meg nagy őrgébicsket a Cserehát területén, Gadna közelében (Sámuel, 1959), s ezt az adatot a későbbiekben Beretz & Keve (1974) és a Nomenclatorok (Keve, 1960, 1984) is mint valószínű fészkelést említik.

4. A megfigyelés körülményei

2000. június 3-án délelőtt a volt soproni járás déli részén madarásztram, így jutottam el az Újkér melletti ún. Újházi-akácok közelébe. Ez tulajdonképpen az Újkér és Iván között húzódó országúttól északra terül el, és egy viszonylag jól járható kavicsos úton közelíthető meg. A kavicsos út az országútról északkeleti irányban ágazik le, kezdetben erdőben halad, majd kiér egy mezőgazdasági területre (kukorica, lucerna), ahol az utat dió- és szilvafák szegélyezik. Már éppen visszafelé haladtam, amikor a kavicsos út felett egy fekete-fehér tarka színezetű, hosszúfarkú madár, egy őrgébics szállt át. Hirtelen kis őrgébicsre gondoltam, és nagyon megörültem az adatnak, mert Sopron közelében meglehetősen ritka fészkelőnek számít (alig van néhány fészkelési adata). Megálltam és az autóból kiszállva – mivel csak kizárólag volt nálam – megpróbáltam megközelíteni a lucernatábla túlsó felén álló bokor csúcsán üldögélő madarat, de a gébics nagyon bizalmatlan volt, még nagyon messze jártam tőle, amikor már el is repült, nem tudtam rendesen megnézni. Egy hirtelen irányváltással felém kezdett el repülni, és kb. 6-7 m-rel felettem szállt át ismét. Reptében egészen hosszú farkúnak tűnt, sőt a homlokát sem láttam feketének, így felmerült a gyanú, hogy a madár esetleg nagy őrgébics lehetett.

Mindenesetre június 7-én délután kimentünk a területre Mogyorósi Sándorral, s ezúttal már teleszkópokkal (Kowa TSN-824) is felszerelkeztünk. Amint kiszálltunk az autóból megpillantottuk a gébicset, a lucernaföld tulsó szélén lévő bokor csúcán ült. Ráállítottuk a távcsöveket: a madár minden kétséget kizáróan nagy örgébic volt. Az, hogy öt nappal ezelőtt is ugyanott láttam felkelte a gyanút, hogy nem fészkelő madárról van-e szó. A gébics felszállt a bokorról és a lucernaföld felett elkezdett szitálni, másodszori levágás után fogott is valami apró rágcsálót (vagy cickányt), amellyel azonnal egyenes vonalban berepült a lucernaföld északkeleti szegélyén húzódó magas fákkal tarkított bokorsorba. Alig tűnt el a sűrűben, meghallottuk a fiókák mással össze nem téveszthető eleségkérő hangját. Még néhány etetést megvártunk, s miután a madár a bokorsornak mindig ugyanazon pontján szállt be, megállapítottuk, hogy ott lehet a fészek, de tanakodtunk, hogy megkeressük-e most – ezzel esetleg veszélyeztetve azt, hogy a hangjuk alapján talán már közvetlenül a kirepülés előtt álló fiókák szétugráljanak a fészekből –, vagy majd figyelemmel kísérjük az elkövetkező napok történéseit és később próbáljuk megkeresni. A kérdést végül a madarak oldották meg, mert az egyik etetés után az öreg madár után szépen sorban még öt nagy örgébic repült ki egyenként a bokorból, és felültek egy nagy nyárfára, majd onnan továbbbszálltak (szintén egyesével) a lucernást szegélyező bokrok tetejére. A madarak elég nehézkesen és esetlenül repültek, sokszor az volt az érzésünk, hogy megváltás nekik, amikor végre elérnek egy ágat és megpihenhetnek. A landolással is jelentős problémáik voltak, ilyenkor néha majdnem lebucskáltak, és csak nagy nehézségek árán tudtak végre rendesen megülni. Néhány etetést is megfigyeltünk. Amint az öreg madár fogott valamit és a zsákmánnyal felszállt egy nyárfára száraz ágára, két-három fiatal rögtön köréje gyűlt és hangos rikácsolással és szárnyverdeséssel kérték az eleséget. Azt nem tudtuk megállapítani, hogy (az eleséget hordó öreg madáron kívül), öt fiatal, vagy négy fiatal és egy másik öreg példány volt-e. Bebújtunk a bokrokba is, ott ahol az öreg madár rendszeresen beszállt, de a fészket sajnos nem találtuk meg (bár egy üres fészket találtunk, ami méreténél fogva éppen a nagy örgébic is lehetett, de valószínűbb, hogy inkább egy régi rigófészek volt).

Másnap, azaz június 8-án délután ismét kimentünk a területre. A madarak továbbra is ugyanott mozogtak, gyakran üldögéltek a kavicsos út másik oldalán lévő csenevész és ritka kukoricást szegélyező villanypásztor drótján. Eltöltöttünk néhány órát a megfigyelésükkel, sikerült elég közelről (kb. 10 m) is szemügyre venni őket, s így már egyértelműen sikerült megállapítani, hogy egy hím (ezt a madarat láttuk etetni egyébként az előző napon), egy tojó és négy frissen kirepült fióka alkotja a társaságot. Most is többször megfigyeltük a fiatalok etetését, ami vagy a villanypásztor drótján, vagy valamelyik magas fa száraz ágán történt, az előző napihoz hasonlóan a fiókák részéről hangos eleségkérő rikácsolás és sűrű szárnyrezegetés közepette.

Legközelebb június 13-án jártam a területen, de akkor csak éppen beugrottam néhány pillanatra, ekkor csak egy nagy örgébicet láttam (igaz ekkor nem volt sok időm a madarakat keresgetni).

A megfigyelés után – minthogy a fészekben ülő fiókákat, illetve a fészket nem találtuk meg, hanem már csak a kirepült fiatalokat etető madarakat láttuk – felmerült a kérdés, hogy nem képzelhető-e el, hogy a madarak határainkon kívül költöttek, s csak az összetartó család jött aztán ide erre a területre. Az irodalom szerint a fiatalok kirepülése után a nagyörgébic-család még négy-öt hétig együtt marad, és ezen időszak alatt még nem hagyja el a fészkelőhely környékét (Lefranc & Worfolk, 1997). Ezenkívül Magyarországon rendkívül ritkák a nyári adatai a fajnak, ami szintén arra enged következtetni, hogy a nyári hónapokban még nem hagyják el a költőterületet. A fiatalok olyan nehézkesen repültek és olyan esetlenek voltak, hogy ezzel a röptudással elképzelhetetlen, hogy akár csak néhány kilométert is meg tudtak volna korábban tenni, ráadásul úgy, hogy a család ilyen szépen együtt marad. Ezenkívül az etetések és a fiataloknak az akkor látott viselkedése nagyon olyan benyomást tett, hogy ezek a madarak azokban a napokban repültek ki (talán éppen június 7-én vagy az azt megelőző néhány napon), viszont én már június 3-án láttam itt az egyik öreg madarat. Tehát minden jel arra utalt, hogy ez a nagyörgébic-pár itt fészkel, és négy fiókát repítettek.

2001. január 18-án ismét kimentünk a területre, hogy a lombjukat veszett fákra és bokrokra könnyebben megtalálhassuk a nagy örgébic fészket. A fészket ekkor elég könnyen meg is leltük, alig néhány méterre volt attól a helytől, ahol már júniusban is kerestük (ahová az öreg madarat többször láttuk beszállni). A fészek kb. 1,2 méter magasan, kökénybokor sűrű szövedékében épült, alapja vékony gallyakból állt, maga a fészek száraz fűszálakból készült; átmérője kb. 15 cm, magassága kb. 8 cm, a fészekcsésze átmérője kb. 8 cm, mélysége kb. 4 cm volt.

5. A madarak részletes leírása

A hím madár hátoldala a homloktól a fejtetőn, a tarkón és a háton át a felső farokfedőig világos szürke, a fényes fekete álarc (fekete kantár és fülfedők) felett vékony fehér szemöldöksáv, a fekete szárny felett szintén egy fehéres sáv, amit a fehér válltollak alkotnak. Az evezőtollak és a szárnyfedők szintén fényes feketék, az evezők tövén 1-2 cm széles fehér foltal, ez a repülő madáron jól láthatóan végighúzódik az összes evezőtollon. A fekete karevezők és a szintén fekete vállvezők csúcsi része ugyancsak fehér, ami az összecukott szárnyon egy második fehér foltot alkot. A kézevezők túlnyúlása (primary projection) kicsi, kb. 2 cm. A farok feketén és fehéren mintázott, mégpedig úgy, hogy a középső tollak feketék, a farok széle pedig fehér. A madár testalja – torok, begy, mell, has és alsó farokfedők – hófehér, rózsás árnyalat nélkül. A csőr és a lábak feketék.

A tojó annyiban különbözött a hímétől, hogy tollazatában a fekete részek inkább matt feketék voltak, barnás árnyalattal. Különösen az álarc szem körüli része és a szárnyfedők voltak barnás árnyalatúak. Maszkja kisebb kiterjedésű volt, főleg a kantár részen volt igen keskeny. Az evezők fehér törése alkotta szárnyfolt is valamivel keskenyebb volt. Csőre szintén fekete, de a törésén valamivel világosabb, barnás. Lába fekete. Összességében az mondható el, hogy a tojó kevésbé volt szép, színei tompábbak: míg a fekete szín a hímen fényes fekete, a tojón barnásfekete volt.

A fiatalokat a tojótól sokszor nem volt könnyű megkülönböztetni. Álarcuk még keskenyebb, a kantárnál elmosódott, a csörtő világosbarnás. A határozókból ábrázolt finom keresztcsikózás az alsótesten egyáltalán nem volt megfigyelhető rajtuk, de még csak sejtetni sem lehetett (pedig kifejezetten figyeltünk rá és kerestük ezt a bélyeget), az egész alsótest az öregekhez hasonlóan fehér volt. Az evezők tövén lévő folt viszont kisebb kiterjedésű, színe inkább piszkosfehér. Az evezők és a szárnyfedők barnásfeketék, a tojóéhoz hasonló színűek. A tojótól biztosan csak egy bélyeg alapján tudtuk elkülöníteni őket (eltekintve attól az esettől, amikor éppen valamelyik öreg madár etette a fiatalt), mégpedig a fiatalok karfedőinek csúcsi részén kifejezett piszkosfehér szegés volt, ami a tollak külső zászlójára is némileg lehúzódott, ez a szegés az összecukott szárnyon egy keskeny, de teleszkóppal jól látható piszkosfehér keresztávot alkotott (a középső fedőkön – a határozókönyvi ábráktól eltérően – nem láttunk ilyen világos szegéseket).

6. Összefoglalás

2000 júniusának elején Győr-Moson-Sopron megye délnyugati részén – Újkér határában – frissen kirepült fiókáikat etető nagyörgébicspárt figyeltünk meg. A Nomenclator Bizottság a fészkelési adatot elfogadta, így ez a fajnak az első bizonyított költése Magyarország mai

határain belül. A nagy örgébicset először június 3-án láttam, június 7-én és 8-án megfigyeltük amint a két öreg madár frissen kirepült négy fiókáját etette. A terület, ahol a gébicsek vadásztak és fészkeltek egy magasabb fákkal tarkított bokorsorokkal és dió- és szilvafákkal szegélyezett úttal határolt lucernaföld. A fészket csak 2001 januárjában találtuk meg a lucernaföldet szegélyező magasabb fákkal tarkított bokorsorban, kb. 1,2 m magasan, kökény sűrű szövedékében. A cikk tartalmazza a megfigyelés körülményeinek a részletes leírását, továbbá az öreg és a fiatal madarak leírását. A cikkben elemezve van a nagy örgébics hazai státusa, előfordulásainak havi megoszlása, és a korábbi bizonytalan hazai fészkelési adatok.

7. Summary

A pair of Great Grey Shrike has been observed during feeding the young, already flying chicks near Újkér in the south-western part of Győr-Moson-Sopron County. This nesting record has been accepted by the Hungarian Rarities Committee, therefore this proved to be the first nesting within the borders of present day Hungary. We saw one adult bird on 3rd June while we've seen the adults again, feeding four, already flying chicks on the 7th and 8th of June. The nesting and hunting area of the shrikes was a lucerne field, tree-lined with higher walnut and plum trees and thick scrub along a track. The nest was found only in January 2001 in the scrub, 1,2 metres high in the thick tissue of twigs of blackthorn. This paper is aimed to present the details and circumstances of the observation, the description of the adults and youngsters, the status of Great Grey Shrike in Hungary, with monthly distribution of occurrences and former, dubious nesting records.

8. Irodalom

- Andrési P.** (1988): A nagy örgébics (*Lanius excubitor*) előfordulása Magyarországon 1974 és 1984 között. Madártani Tájékoztató, 1988. január–december: 46–49.
- Beretz P. & Keve A.** (1974): A nagy örgébics (*Lanius excubitor*) Magyarországon. Aquila, 78–79: 209–221.
- Berg, H.-M.** (1997): Vögel (Aves). Eine Rote Liste der in Niederösterreich gefährdeten Arten. 1. Fassung 1995. NÖ Landesregierung, Abteilung Naturschutz, Wien.
- Heath, M., Borggreve, C. & Peet, N.** (eds.) (2000): European bird populations. Estimates and trends. BirdLife International, Cambridge.
- Keve A.** (1960): Magyarország madarainak névjegyzéke. Nomenclator avium Hungariae. Madártani Intézet, Budapest.
- Keve A.** (1984): Magyarország madarainak névjegyzéke. Nomenclator avium Hungariae. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kowalski, H.** (1993): Bestandssituation der Würger *Laniidae* in Deutschland zu Anfang der 1990er Jahre. Limicola, 7: 130–139.
- Lefranc, N. & Worfolk, T.** (1997): Shrikes. A guide to the Shrikes of the World. Pica Press, Sussex.
- Murin, B., Krištín, A., Darolová, A., Danko, Š. & Kropil, R.** (1994): Početnost' hniezdných populácií vtákov na Slovensku. Sylvia, 30: 97–105.
- Panow, E. N.** (1983): Die Würger der Paläarktis. A. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt.
- Rékási J.** (1988): Nagy örgébics *Lanius excubitor*. In: **Haraszthy L.** (szerk.): Magyarország madárvendégei. Natura, Budapest. 143–144.
- Rothaupt, G. & van Nieuwenhuysse, D.** (1997): Great Grey Shrike *Lanius excubitor*, Southern Grey Shrike *Lanius meridionalis*. In: **Hagemeijer, W. J. M. & Blair, M. J.** (eds.): The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Their Distribution and Abundance. T & A D Poyser, London. 664–665.
- Sámuel N.** (1959): Nagyörgébics és vörösfejű gébics Gadnán. Aquila, 65: 298–299.
- Schenk J.** (szerk.) (1929): Brehm Alfréd: Az állatok világa. 8. kötet. Madarak. Tarajos mellcsontúak, verébszerű madarak. Gutenberg Könyvkiadóvállalat, Budapest.
- Smuk A.** (1955): Madártani megfigyelések Sopron megyében. Aquila, 59–62: 410.
- Šťastný, K., Bejček, V. & Hudec, K.** (1996): Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 1985–1989. Nakladatelství a vydavatelství H & H, Jinočany.
- Warga K.** (1926): *Lanius excubitor* fészkelése. Aquila, 32–33: 255.